

Τυποποίηση ταυτοτήτων και ανακύκλωση δημοσιογραφικού λόγου στα μυθιστορήματα του Γρ. Ξενόπουλου. Για μια ποιητική της λογοτεχνικής επικοινωνίας

Έφη Αμιλήτου

Είναι πλέον γνωστή η συζήτηση που αφορά τη λογοτεχνική παραγωγή του Γρηγόριου Ξενόπουλου και την ένταξή της εντός ή εκτός του λογοτεχνικού κανόνα (παραλογοτεχνία ή Λογοτεχνία, εμπορική λογοτεχνία, διασκεδαστική τέχνη της εφήμερης κατανάλωσης; κλπ.). Κι αν στην εποχή του η πολεμική άναβε σχετικά με την εμπορευματοποίηση της τέχνης που εξασκούσε ο μυθιστοριογράφος των δεκάδων επιφυλλιδιογραφημάτων και ο δραματουργός των καθημερινών θεατρικών επιτυχιών, στις μέρες μας φαίνεται πως το θέμα έχει λυθεί με τη συγκαταβατική αναφορά στο έργο του, που συνοδεύεται σχεδόν πάντα από τις επιφυλάξεις του κριτικού ή του ιστορικού της λογοτεχνίας σχετικά με τη νομιμότητα της συμπερίληψης του μειδiónτος Ζακυνθινού στο λογοτεχνικό πεδίο.

Οι μελέτες που βασίζονται στην αναζήτηση κανονιστικών, ενδοκειμενικών κριτηρίων για τη διάκριση της «ποιοτικής» λογοτεχνίας από την «παραλογοτεχνία», των οποίων το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα, μετά τον Umberto Eco¹, από τον οποίο άλλωστε εμπνέεται εν πολλοίς, είναι αυτό της προσέγγισης του Daniel Couégnas και του *παραλογοτεχνικού μοντέλου*² που προτείνει, έχουν μάλλον ξεπεραστεί, τουλάχιστον από τη γαλλόφωνη (κυρίως γαλλική, βελγική και καναδική) ακαδημαϊκή έρευνα. Χρήσιμες, ίσως και επαναστατικές για τον επαναπροσδιορισμό της ίδιας της λογοτεχνίας και της ιστορίας της, είναι οι νεότερες θεωρίες περί Τύπου και Λογοτεχνίας, έτσι όπως διαμορφώνονται από ορισμένα ερευνητικά προγράμματα με κεντρικό άξονα τον *Πολιτισμό της Εφημερίδας (Civilisation du Journal)*³. Τα συμπεράσματά τους, αν και αφορούν κυρίως τον γαλλικό 19ο αιώνα, μπορούν να δώσουν λύσεις σε πολλά ζητήματα της ελληνικής ιστορίας της λογοτεχνίας, που προφανώς χρήζει ριζικής ανανέωσης, πέρα από τον σεβασμό στο σχήμα του Κ.Θ. Δημαρά, που με παραλλαγές

¹ Eco 1964.

² Couégnas 1992, 2001.

³ Παραπέμπω ενδεικτικά στις εργασίες των Migozzi, Vaillant, Kalifa, Thérenty, Glinoyer, Pinson της βιβλιογραφίας και στα περιοδικά *Belphégor*, *Semen* και *COnTEXTES*: http://etc.dal.ca/belphegor/instructions_fr.html/ <http://semen.revues.org> <http://contextes.revues.org/> Για τον πολιτισμό της εφημερίδας: <http://lire.ish-lyon.cnrs.fr/spip.php?article108>

και επιμέρους αναδιατυπώσεις παραμένει ακόμα το κεντρικό έργο αναφοράς των νεοελληνιστών.

Ένα νέο μοντέλο προτείνεται, που, χωρίς να αγνοεί την κειμενική ανάλυση, στηρίζεται ιδιαίτερα στα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα, δίνοντας βαρύτητα και στο ίδιο το υλικό μέσα από το οποίο δημοσιεύεται και διακινείται η λογοτεχνία (βιβλίο, εφημερίδα, διαδίκτυο). Με βάση αυτό που η Marie-Ève Thérienty έχει ορίσει ως *μήτρα του εφημεριδικού λόγου*⁴ με τέσσερα χαρακτηριστικά: την ποιητική της ρουμπρίκας, της συλλογικής γραφής, της επικαιρότητας και της περιοδικότητας, μια άλλη οπτική ανοίγεται για τη μελέτη της παραγωγής αυτών των αμφίβιων πλασμάτων, όπως είναι ο Ξερόπουλος, δηλαδή των πολυγράφων λογοτεχνών που εμφανίστηκαν και κατά βάση καθιερώθηκαν μέσα από τον Τύπο (ανάμεσά τους θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε τους Σπύρο Μελά, Παύλο Νιρβάνα, Ζαχαρία Παπαντωνίου, για να περιοριστούμε στους σύγχρονους του Ξερόπουλου).

Πρωταρχικής σημασίας στην προσέγγιση αυτή είναι ο ρόλος που παίζει ο Τύπος στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών των λογοτεχνικών προϊόντων, το ότι δηλαδή ο εφημεριδικός λόγος δεν είναι μια ανεξάρτητη πρακτική, που έρχεται έξωθεν να επηρεάσει το λογοτέχνημα, τον λογοτέχνη ή τους ενδιάμεσους (εκδότες, κριτικούς και άλλους «μεσάζοντες»), αλλά είναι το μέσον και το ζωτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιέται, μορφοποιείται και γνωστοποιείται η λογοτεχνία. Ξεφεύγουμε έτσι οριστικά από την ανάγκη εξεύρεσης επιχειρημάτων σχετικά με τον βαθμό αλληλεπίδρασης εφημεριδικού-λογοτεχνικού λόγου, ιδίως όταν μεταφερθούμε στις αρχές της συγκρότησης αυτού που κατά σύμβαση θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στην εποχή που ούτε οι μεν ούτε οι δε είναι επαγγελματίες του είδους, ενώ και οι ίδιοι οι όροι δεν χρησιμοποιούνται, όταν χρησιμοποιούνται, με τη σημερινή έννοια, «λογοτέχνες» και «δημοσιογράφοι» ελάχιστα διαφοροποιούνται ως προς τα δίκτυα, τους χώρους εξάσκησης της δραστηριότητάς τους, το επαγγελματικό και κοινωνικό τους status, τον βαθμό νομιμότητας που τους αποδίδεται. Πέρα από το γεγονός ότι συχνότατα λογοτέχνης και δημοσιογράφος είναι το ίδιο πρόσωπο, ότι μοιράζονται τα ίδια γραφεία, φιλολογικά σαλόνια και καφεενεία, η ίδια η γραφή, λογοτεχνίζουσα και ρητορεύουσα για τους δημοσιογράφους, με αναφορές στη συγχρονία και την εξωκειμενική επικαιρότητα για τους λογοτέχνες, δεν μπορεί πάντα να ανεξαρτητοποιηθεί και να οριοθετηθεί με βάση μια ιδιαίτερη ποιητική.

Αυτή η συνύπαρξη, άλλοτε αρμονική, άλλοτε προβληματική έως και τραυματική, θα συνεχιστεί για πολύ ακόμα, τουλάχιστον πάντως μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Μεταπολεμικά

⁴ Thérienty 2007: 47-120.

μπορούμε να πούμε πως περνάμε σε άλλο παράδειγμα, καθώς πολλαπλασιάζονται τα εγχειρίδια δημοσιογραφίας, αποκρυσταλλώνεται η επαγγελματική συνείδηση του δημοσιογράφου με το αίτημα της εκπαίδευσής του σε σχολές, έστω κι αν αυτές δεν λειτούργησαν πάντα, ενώ παράλληλα ο ήδη ασφυκτιών στα γραφεία σύνταξης λογοτέχνης, με την αναχώρηση ή την εκδημία και των τελευταίων λογοτεχνών-δημοσιογράφων-δημοσιολόγων, αποκτά τη δημόσια εικόνα του συγγραφέα της μη αναφορικής γραφής, που γνωρίζουμε και σήμερα.

Με βάση τα παραπάνω, και για να επανέλθουμε στα περί (παρα)λογοτεχνικότητας του Ξενόπουλου, θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε τη λειτουργία των τύπων και στερεοτύπων, των αναπαραστάσεων μέσα από τις οποίες περνά η διαμόρφωση της ταυτότητας των μυθιστορηματικών προσώπων στο έργο του. Η επιλογή δεν είναι τυχαία, αφού ο βαθμός της στερεοτυπίας έχει χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο διάκρισης της Λογοτεχνίας, με το Α κεφαλαίο, από τη λογοτεχνία που είτε παραμένει σταθερά ξορκισμένη εκτός (όπως τα κείμενα των Γιώργου Τσουκαλά, Σπύρου Ποταμιάνου, Ντόλη Νίκβα ή τα ληστρικά αναγνώσματα του Αριστείδη Κυριακού), είτε χαίρει του προνομίου κάποιων μεμονωμένων ανοιγμάτων των θυρών του λογοτεχνικού Παραδείσου-Κανόνα, μέσα από την αμφιλεγόμενη θέση της στο λογοτεχνικό Καθαρτήριο. Έτσι, έχει υποστηριχθεί ότι η «κακή» λογοτεχνία ανατρέχει στα στερεότυπα, δηλαδή σε απλοποιημένες αναπαραστάσεις που περιορίζουν τον ορίζοντα του αναγνώστη, ενώ η «καθιερωμένη» λογοτεχνία, π.χ. η πεζογραφία της σχολής του ρεαλισμού, λειτουργεί με τύπους, που εκφράζουν μια εγκυκλοπαιδική προσέγγιση της πραγματικότητας με στόχο την πληροφόρηση του κοινού και την παρουσίαση της κοινωνίας μέσα από μια λογική ταξινόμηση των επιμέρους τομέων που την απαρτίζουν.⁵ Αν και μια τέτοια διαφοροποίηση δεν είναι αβάσιμη, γίνεται σαφές ότι η πρόσληψη συγκεκριμένων παραστάσεων ως τύπων ή στερεοτύπων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προγενέστερη ταξινόμηση των εξεταζόμενων συγγραφέων και του έργου τους στον Κανόνα ή στο περιθώριό του, τα κριτήρια παραμένουν δηλαδή σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικά, αφού π.χ. δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις δυνατή η διάκριση των τύπων της Ανθρώπινης Κωμωδίας του Balzac από τα στερεότυπα ενός Eugène Sue, ή, για τα ελληνικά δεδομένα, οι τύποι του Καραγάτση έχουν συχνά κάτι από τα στερεότυπα του Δόξα ή του Παπαδήμα.

Αν ωστόσο το θέμα εξεταστεί μέσα από την οπτική της *λογοτεχνικής επικοινωνίας*⁶ και της εφημεριδικής γραφής, το ίδιο το δίλημμα περί της καλής ή της κακής χρήσης τής

⁵ Amossy 1991: 49-75.

⁶ Όρος που προτείνει και τεκμηριώνει ο Vaillant. Για μια σύνθεση του προβληματισμού του βλ. Vaillant 2010: 207-362.

τυποποίησης δεν έχει λόγο ύπαρξης. Η εφημερίδα ξεκινάει ως φορέας διαπαιδαγώγησης του έθνους, στόχος που επιτυγχάνεται μέσα από διαδικασίες εκλαΐκευσης, απλοποίησης, τυποποίησης της γνώσης, όπου η χρήση των στερεοτύπων καθίσταται απαραίτητη και αναπόφευκτη. Ο Τύπος λειτουργεί ως χώρος έκθεσης, διδασχής, αναπαραγωγής, διάδοσης, αποκρυστάλλωσης, προβολής και εντέλει επιβολής (σπάνια ανατροπής) συλλογικών παραστάσεων και ταυτοτήτων, της εθνικής ταυτότητας αρχικά, της ταυτότητας του αστού για την εποχή που μας ενδιαφέρει (τέλη 19ου και Μεσοπόλεμος)⁷. Χώρος-σταυροδρόμι, όπου συναντώνται αναγνώστες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης και πνευματικής κατάρτισης, ευνοεί τη διακίνηση της γνώσης του συρμού, την ποιητική της απλοποίησης και της καθημερινότητας, του τετριμμένου, της κοινής γνώμης, μιας κοινής γνώμης που ενώ κι αυτή γενικώς διαστρωματώνεται (η κοινή γνώμη της αστικής εκσυγχρονιζόμενης τάξης των βενιζελικών δεν είναι η ίδια με εκείνη των προλετάρων) μέσα στο έντυπο παρουσιάζεται όσο το δυνατόν πιο αμβλυμένη, πιο κοντά στον μέσο όρο, ώστε να βρει ανταπόκριση και να κερδίσει την προσχώρηση του μεγαλύτερου αριθμού αναγνωστών-αγοραστών.

Καίριας σημασίας για την κατανόηση της λειτουργίας του εφημεριδικού λόγου από τον σύγχρονο ερευνητή και συνεπώς αναγνώστη που εξαρχής βίωσε την ανάγνωση της εφημερίδας μέσα από τη λογική της κατακερματισμένης επιφάνειας της σελίδας, είναι η συνειδητοποίηση ότι η διάδοση αυτής της κοινής *δόξας* πραγματοποιείται μέσα από τη συγκεκριμένη οργάνωση της ύλης (και του γνωσιολογικού υλικού) με το σύστημα της στήλης, της ρουμπρίκας, πρακτικής που γενικεύεται στον ελληνικό Τύπο κυρίως από τα τέλη του 19ου. Είναι αναγκαία λοιπόν μια περιήγηση στα περιοδικά και τις εφημερίδες, που τελευταία καθίσταται δυνατή μέσα από το ψηφιοποιημένο υλικό στο διαδίκτυο, ένα ξεφύλλισμα των εντύπων ως εικόνων, με στόχο να γίνει αντιληπτή η εξέλιξη της γεωμετρικής πλέον διαίρεσης της σελίδας σε στήλες. Μέσα από τη ροή τευχών και δεκαετιών αντιλαμβανόμαστε τη μετάβαση από μια σελιδοποίηση που δεν διαφέρει πολύ από εκείνη του βιβλίου, με τη διαίρεση της σελίδας σε δύο κάθετες στήλες συνεχούς κειμένου και ελάχιστες οριζόντιες κατατμήσεις, σε μια σταδιακή διαίρεση τόσο ως προς τον κάθετο, όσο και ως προς τον οριζόντιο άξονα, με πολλαπλασιασμό των στηλών, που φτάνουν και τις οκτώ, και με τον τεμαχισμό της σελίδας οριζοντίως με διαχωριστικές μαύρες γραμμές.

Η τυπογραφική μορφή του εντύπου δεν αποτελεί απλή αισθητική λεπτομέρεια, αντίθετα, η οργάνωση της στοιχειοθεσίας αντιστοιχεί στην αλλαγή του παραδείγματος οργάνωσης του εφημεριδικού λόγου και του επικοινωνιακού στόχου του Τύπου. Από την

⁷ Anderson 1983, Habermas 1962, Thiesse 2010, Kalifa-Vaillant 2004.

εφημερίδα που αποτελούσε προσωπικό βήμα για τον ένα και μοναδικό ρήτορα-ιδιοκτήτη ή αρχισυντάκτη της και ίσως τον στενό του κύκλο (όπως ο *Ασμοδαίος* για τον Ροΐδη και ο *Ραμπαγάς* για τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο), περνάμε στο έντυπο των πολλών συνεργατών, των πολλών ανυπόγραφων κειμένων που συνυπάρχουν με τις υπογραφές των σταρ του χρονογραφήματος, όπως ο Σπύρος Μελάς-Φορτούνιο, της συλλογικής γραφής, του κατακερματισμού της γνώσης και της πληροφορίας. Οι στήλες πολλαπλασιάζονται και οι τίτλοι της ρουμπρίκας αντιστοιχούν σε διαφορετικούς τομείς της πραγματικότητας (κοσμική στήλη, στήλη της νοικοκυράς, πολιτική, εξωτερικές ειδήσεις, εγκλήματα, κλπ.) την οποία το έντυπο οφείλει να παρουσιάσει εξαντλητικά και επομένως λόγω έλλειψης χώρου δειγματοληπτικά, πανοραμικά και επομένως στερεοτυπικά. Οι σελίδες της εφημερίδας, ακολουθώντας την εξέλιξη του υπόλοιπου ευρωπαϊκού Τύπου, αποκτούν χαρακτήρα εκθετηρίου, πολυκαταστήματος (είναι η εποχή που το γαλλικών προδιαγραφών πολυκατάστημα Χρυσικόπουλου στη Σταδίου συναγωνίζεται τα παρισινά Samaritaine και Le Bon Marché), όπου τα αγαθά εκτίθενται στον καταναλωτή, που επιλέγει αναλόγως των αναγκών του. Και, με τον ίδιο τρόπο που επιλέγει ο καταναλωτής-πελάτης από τα ράφια του πολυκαταστήματος, ο αναγνώστης-πελάτης επιλέγει μέσα από την προσφερόμενη ύλη που του προτείνεται στα κουτιά της ρουμπρίκας. Μετά τη ρέουσα, συνεχή, διεξοδική (από την πρώτη ως την τελευταία γραμμή) ανάγνωση της εφημερίδας-βιβλίου, ο αναγνώστης καλείται να υιοθετήσει την επιλεκτική αποσπασματική ανάγνωση των προσωπικών και πολλαπλών διαδρομών του ματιού μέσα στη γεωγραφία της σελίδας. Ο αναγνώστης των *Αθηναϊκών Νέων*, για παράδειγμα, μπορεί να κάνει «ζάπινγκ» μετακινώντας το βλέμμα του από την άνω αριστερή στήλη του κύριου άρθρου στις εξωτερικές ειδήσεις της τελευταίας σελίδας, ή μπορεί να επιλέξει μια πιο «γυναικεία», «έμφυλη» ανάγνωση, από τη στήλη του μυθιστορήματος σε συνέχειες στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας, στην κοσμική στήλη πάνω και στο κέντρο της δεύτερης, μέχρι το ξένο διήγημα της δεξιάς πάνω στήλης της τρίτης σελίδας. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου συστήματος οργάνωσης του λόγου, οι ρουμπρίκες αποκτούν σχέση διάδρασης, διευρύνονται, χάνουν τα διαχωριστικά τους όρια, καθώς μια πληροφορία μπορεί να διαχέεται από μια στήλη σε άλλη, από ένα φύλλο σε άλλο, από ένα έντυπο σε άλλο, συνιστώντας ένα συνεχές στον συνταγματικό άξονα (αντήρηση μεταξύ στηλών του ίδιου φύλλου) και στον παραδειγματικό άξονα (παραπομπή σε στήλη άλλου φύλλου του ίδιου εντύπου, ή και σε άλλο έντυπο)⁸.

⁸ Για τη λειτουργία της ρουμπρίκας, εκτός από τους Thérenty και Vaillant, βλ. και Mouillaud-Tétu 1989, Cambron-Lüsebrink 2000, Moirand 2007.

Διαμορφώνεται συνεπώς μια ιδιαίτερη ποιητική, η ποιητική του αποσπάσματος, του δείγματος, του θραύσματος, του διάχτου, του επίκαιρου, του διαλογικού, του ανακυκλώσιμου, του ετερογενούς, την οποία ξαναβρίσκουμε στη λογοτεχνία του Τύπου, και έντονα στον Ξενόπουλο, με την ιδιαιτερότητά του της μακροχρόνιας, εντατικής, πολυδιάστατης, καθολικής παρουσίας στο εφημεριδικό πεδίο. Διευθυντής της *Εικονογραφημένης Εστίας*, της *Νέας Εστίας*, τύποις και πραγματικός έπειτα διευθυντής της *Διαπλάσεως των Παίδων*, χρονογράφος σε δεκάδες εφημερίδες και περιοδικά, όπου όμως δημοσιεύει και τα μυθιστορήματά του (*Εθνος*, *Αθηναϊκά Νέα*, *Εύα*, *Σφαίρα*, *Μπουκέτο*, *Πάνθεον*, *Θεατής*, ανάμεσα σε άλλα), θεατρικός συγγραφέας που κόβει πολλά εισιτήρια και που τα έργα του αναφέρονται στη στήλη της θεατρικής (και για ορισμένα της κινηματογραφικής) κίνησης, ακαδημαϊκός και ομιλητής σε διαλέξεις που επίσης γνωστοποιούνται και σχολιάζονται στη στήλη της πνευματικής κίνησης, αποτελεί για τον αναγνώστη του Τύπου της εποχής, ιδιαίτερα κατά τον Μεσοπόλεμο, μια σχεδόν καθημερινή και πάντως πολύ οικεία αναφορά.

Άνθρωπος του Τύπου, ιδιότητα που περιλαμβάνει και τον *άνθρωπο των Γραμμάτων*, ο Ξενόπουλος δεν καλείται να ενταχθεί, είναι εξαρχής δημιουργήμα του περιοδικού πεδίου. Σε μια μεταβατική εποχή κατά την οποία ο συνολικός και πολυγράφος λόγιος παραχωρεί τη θέση του στον εκλεκτικό συγγραφέα, και απαντώντας στις πολεμικές που αμφισβητούσαν τη συγγραφική του ιδιότητα, ο Ξενόπουλος την υπερασπίζεται, άλλοτε αποσιωπώντας και άλλοτε προβάλλοντας και τη δημοσιογραφική του δραστηριότητα. Ουσιαστικά διακρίνει κανείς την αμηχανία του ανθρώπου που γεννήθηκε μέσα στον Τύπο, ο οποίος δεν ερχόταν να προστεθεί στο σώμα της λογοτεχνίας, όπως και δεν ερχόταν να προστεθεί στη δημόσια σφαίρα, αλλά αποτελούσε οργανικό μέρος τους: αμηχανία να επιχειρηματολογήσει υπέρ της μιας ή της άλλης από τις δύο όψεις ενός κοινού τομέα, της *λογοτεχνικής επικοινωνίας*, που αναπτύσσεται μέσα στο πλαίσιο του πολιτισμού του Τύπου.

Για να ξεκινήσουμε από το στάδιο της γένεσης του έργου, ας σημειώσουμε ότι ο Ξενόπουλος, σύμφωνα και με δικές του μαρτυρίες και με τα λίγα εναπομείναντα ευρήματα του αρχείου του, γράφει εξαρχής σε στήλη, δηλαδή σε μακρόστενες κόλλες χαρτιού που αναπαράγουν τις διαστάσεις της στήλης⁹: με άλλα λόγια, ο συγγραφέας γράφει βλέποντας μια στήλη εφημερίδας. Αλλά, πέρα από αυτό το γενετικής φύσης ανέκδοτο, το οποίο πάντως απομυθοποιεί μια συγγραφική έμπνευση που εξαρχής προσαρμόζεται στα τετράγωνα

⁹ Αν και όλα τα χειρόγραφα δεν φέρουν τον γραφικό χαρακτήρα του Ξενόπουλου, ορισμένα μπορούν να ταυτιστούν ως αυτόγραφα του (φάκελος 8). Αποτελούν τμήμα του αρχείου Νάτσιου που απόκειται στο παράρτημα του Μουσείου Μπενάκη, στο σπίτι της Πηνελόπης Δέλτα.

καλούπια της ρουμπρίκας, ο εφημεριδογραφικός λόγος, τόσο στο επίπεδο της ποιητικής, όσο και στο επίπεδο της θεματικής, αντανakλάται, αναγνωρίζεται, συνυπάρχει με τη λογοτεχνική παραγωγή του Ξενόπουλου (αποφεύγω τον όρο επιδρά, διότι αυτός θα δήλωνε τη συνύπαρξη δυο παράλληλων, ανεξάρτητων κόσμων).

Ως προς την ποιητική, θα αναφέρω την ετερογένεια του λόγου, την παρεμβολή δηλαδή μέσα στη ροή του λογοτεχνήματος αποσπασμάτων που ανάγονται σε άλλα συστήματα λόγου, μη μυθοπλαστικού: αποσπάσματα παιδαγωγικού, ιστορικού, ιατρικού, ψευδο-επιστημονικού ή κοινωνιολογικού λόγου¹⁰. Αυτό το είδος κατακερματισμένης γραφής, της οποίας η ετερογένεια δηλώνεται και με τυπογραφική υποστήριξη, όπως πλάγια γράμματα, υποσημειώσεις, κλπ., παρουσιάζει σαφώς μια δομική αναλογία με την οργάνωση του δημοσιογραφικού λόγου μέσα από την κατάτμησή του σε ρουμπρίκες. Η διαπλοκή μυθοπλασίας και αναφορικού λόγου, που δεν ξενίζει στην εποχή του Ξενόπουλου, αντιστοιχεί λοιπόν στην ίδια διαπλοκή που παρατηρείται και στον Τύπο, όπου αυτό που ο Marc Angenot αποκαλεί *romanesque général*¹¹ καθιστά μη στεγανά τα όρια μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας: το μυθιστόρημα δεν περιορίζεται στις στήλες του¹², περνάει και στο αστυνομικό δελτίο, στο χρονικό, το εγγύτερο στη μυθοπλασία δημοσιογραφικό είδος, αλλά και στη διαφήμιση, ακόμα και στο πολιτικό άρθρο. Αντίστοιχα, ορισμένα παραθέματα του μυθιστορήματος δεν διαφέρουν από το δημοσιογραφικό ντοκουμέντο, κι ας μην ξεχνάμε ότι η τεκμηρίωση αποτέλεσε προγραμματική απαίτηση της σχολής του ρεαλισμού και του νατουραλισμού, των οποίων οπαδός και θεωρητικός υποστηρικτής υπήρξε ο Ξενόπουλος.

Σε ό,τι αφορά τη θεματική, παρατηρούμε ότι ο Ξενόπουλος εν πολλοίς οικειοποιείται τα ζητήματα που απασχολούν τον Τύπο της εποχής, μάλιστα προσαρμόζεται και στο ιδιαίτερο προφίλ του κάθε εντύπου με το οποίο συνεργάζεται, επαναλαμβάνοντας όρους που συνιστούν την κοινωνική, πολιτική, ιδεολογική ταυτότητα της συγκεκριμένης εφημερίδας ή του περιοδικού. Τα μυθιστορήματά του παρακολουθούν τα ζητήματα που απασχολούν τον Τύπο, τα οποία διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Στην πρώτη θα εντάσσαμε τα ζητήματα επικαιρότητας, ενίοτε της εντελώς άμεσης επικαιρότητας (π.χ. η συζήτηση περί του εάν τα παιδιά σώζουν τον γάμο, που διεξάγεται στα *Αθηναϊκά Νέα*, περνάει σχεδόν αμέσως στο μυθιστόρημα *Παυλίνα* που δημοσιεύεται στην ίδια εφημερίδα). Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα κλασικά θέματα, που κυκλοφορούν, ανανεώνονται και επανέρχονται στην επικαιρότητα, συχνά για να καλύψουν τα κενά ύλης. Εδώ μπορεί κανείς να βρει θεωρίες που

¹⁰ Αμλήτου 2003.

¹¹ Angenot 1989: 177-200.

¹² Κάτι που έχουν συνειδητοποιήσει οι γράφοντες της εποχής, βλ. π.χ. Μελάς 1933a.

διακινεί ο Τύπος ήδη από τον 19ο αιώνα, όπως ο δαρβινισμός, η κληρονομικότητα, η φυσιολογία και φυσιολογική αλλά και παράξενες ιστορίες του τύπου των αστικών μύθων, όπως τα κομμένα κεφάλια που βρίζουν τον δῆμιό τους μετά την καρατόμηση, θέματα δηλαδή που ο υπεύθυνος ύλης κρατάει στο συρτάρι του για τις επείγουσες περιπτώσεις όπου δυσκολεύεται να κλείσει το φύλλο, αλλά και ως ένα είδος προσέλευσης των αναγνωστών, μέσα από το ενδιαφέρον που προκαλεί η επανάληψη του γνώριμου και του κλασικού. Έτσι, το θέμα π.χ. της οργανικής προδιάθεσης επανέρχεται συχνά ως παράγοντας διαμόρφωσης του ξενοπουλικού ήρωα.

Ας περιοριστούμε όμως σε κάποια λειτουργικά παραδείγματα. Εξετάζοντας τις ταξινομήσεις των ηρώων με βάση τον χώρο διαβίωσης και την καταγωγή τους (επαρχιώτης-Αθηναίος), το φύλο και την κοινωνική τάξη (άντρες και κυρίως γυναίκες της λαϊκής, μικροαστικής ή μεσοαστικής τάξης), τη φυσική και ιδίως την ψυχική τους κατάσταση (νευρασθένεια, υστερία, εκφυλισμός), συμπεραίνουμε ότι ο λόγος της μυθοπλασίας αφομοιώνει, συμπληρώνει, προσαρμόζεται στις πιο συχνές κατηγοριοποιήσεις του δημοσιογραφικού λόγου. Με βάση την αποδελτίωση και την πλήρη ανάγνωση των διαθέσιμων φύλλων των *Αθηναϊκών Νέων* και του *Έθνους*, των δύο καθημερινών εφημερίδων στις οποίες ο Ξενόπουλος δημοσίευσε τον μεγαλύτερο αριθμό των επιφυλλιδιογραφικών μυθιστορημάτων του από το 1913 ως το 1945, καθώς και των τευχών των περιοδικών όπου επίσης δημοσίευσε μυθιστορήματά του (κυρίως *Εύα*, *Σφαίρα*, *Θεατής*), διαπιστώσαμε μια σχέση ανατροφοδότησης από το μυθιστόρημα στο έντυπο που το φιλοξενεί. Αναγκαστικά η παρουσίαση των συμπερασμάτων αυτών θα είναι εδώ περιληπτική.

Αποκτώντας υπόσταση μέσα στα έντυπα του Μεσοπολέμου, που ακολουθούν έναν δημοσιογραφικό τρόπο οργάνωσης της πραγματικότητας και της πληροφορίας μέσα από την οποία αυτή η πραγματικότητα διαμεσολαβείται, μέσω κατατάξεων, πρακτικών και ψευδο-επιστημονικών κατηγοριοποιήσεων, τα πρόσωπα των μυθιστορημάτων του Ξενόπουλου παρουσιάζουν αρκετά μεγάλο βαθμό τυποποίησης¹³. Η λογική της ταξινόμησης και ιεράρχησης του κόσμου ώστε να γίνει προσιτός και κατανοητός, μορφικά εκφράζεται με την ρουμπρίκα και την αναδρομή σε συγκεκριμένες δημοσιογραφικές πρακτικές: ο Τύπος της εποχής δείχνει ιδιαίτερη αδυναμία στις λίστες (π.χ. «Γυναικείοι τύποι», «Σύγχρονα επαγγέλματα», «Τα γυναικεία πόδια είναι ωραιότερα γυμνά ή με κάλτσες;»), απαντούν

¹³ Τυποποίηση που ο Ξενόπουλος όχι μόνο δεν αρνείται αλλά και την υποστηρίζει στις ρεκλάμες των μυθιστορημάτων του. Έτσι, στα *Αθηναϊκά Νέα* η *Παυλίνα* διαφημίζεται ως έργο όπου παρελαύνει «πλήθος τύπων, ανδρικών και γυναικείων» και «μιλιέ, φοιτητικά, μποέμικα, αριστοκρατικά, λαϊκά» (14.3.1933), ενώ οι τύποι προβάλλονται ως προτέρημα και στις ρεκλάμες των μυθιστορημάτων του *Μαίρη και Μαρίνα* (27.10.1937) και *Όταν έρριξε τα τείχη* (26.9.1933).

γιατροί, καλλιτέχνες, ζωγράφοι, λόγιοι, κλπ.), τα δημοψηφίσματα των αναγνωστών («Αθηναία ή Επαρχιωτοπούλα;», «Ποιας εποχής ο άντρας ταιριάζει καλύτερα στο ιδανικό σας;»), τους διαγωνισμούς, όλες πρακτικές που συνοδεύονται από την απαραίτητη εικονογράφηση και που ενεργοποιούν μια διαδικασία κατάτμησης, ταξινόμησης, αναδρομής στο λιγότερο ξεχωριστό, και άρα στους τύπους. Πρωταγωνιστές μιας λογοτεχνίας που αυτοχαρακτηρίζεται αθηναϊκή (με τον υπότιτλο «αθηναϊκό μυθιστόρημα»), δημοσιεύεται σε αθηναϊκά έντυπα και που πρωτίστως απευθύνεται στους Αθηναίους, οι ήρωες είναι στην πλειοψηφία τους κάτοικοι Αθηνών, ανήκουν κατά βάση στην αθηναϊκή αστική τάξη, συχνότερα στην εύπορη αστική τάξη, της οποίας γίνονται γνωστές οι συνήθειες, ο τρόπος και ο χώρος διαβίωσης, της οποίας επίσης περιγράφεται η νοοτροπία και η ηθική. Η καθημερινότητά τους, σε ό,τι πιο απλό και τετριμμένο μπορεί να παρουσιάσει, οι χώροι κοινωνικής συνδιαλλαγής και εκδήλωσης της κοσμικότητας περιγράφονται και τοποθετούνται είτε, συχνότερα, στη σύγχρονη του αναγνώστη εποχή, είτε στα τέλη του 19ου αιώνα. Στην πρώτη περίπτωση, στη συνέχεια της ανάγνωσης της στήλης που αφορά την καθημερινή ζωή («Η κίνηση κατά το 24ωρον», «Τα νέα της εβδομάδος»), ο αναγνώστης νιώθει την ικανοποίηση της μυθιστορηματοποίησης της καθημερινότητάς του και του ζωτικού του χώρου, ή, εάν ανήκει στις πιο αδύναμες οικονομικά τάξεις, πληροφορείται για τη ζωή των αστών, κάνοντας ενδεχομένως όνειρα και για την προσωπική του κοινωνική άνοδο. Στη δεύτερη, μετά τη στήλη που συχνά βρίσκουμε στον καθημερινό και περιοδικό Τύπο σχετικά με την ιστορία της πρωτεύουσας («Εις αναζήτησιν της παλιάς Αθήνας»¹⁴, «Ιστορικά ανέκδοτα της πόλεως»), ο μεν νεότερος αναγνώστης αποκτά εγκυκλοπαιδικές γνώσεις περί του παρελθόντος της πόλης του, ο δε παλαιότερος νιώθει τη συγκίνηση της ένταξής του σε μια ομάδα συνομηλίκων που μπορούν όλοι να πουν αφού κλείσουν το φύλλο «ήμουν κι εγώ εκεί».

Αυτοί οι Αθηναίοι ή «αθηνοποιημένοι» ήρωες κινούνται λοιπόν ανάμεσα στις στήλες εφημερίδων και περιοδικών που λίγο ως πολύ μοιράζουν την ύλη τους ανάμεσα στα γεγονότα που αφορούν την ελληνική πρωτεύουσα (κοσμική στήλη, κίνηση των θεάτρων και των παραλιών, κλπ.), και σε αυτά που συμβαίνουν μακριά της, είτε στην επαρχία, είτε στο εξωτερικό, και κάποτε σε εντελώς εξωτικούς και σχεδόν μυθιστορηματικούς κόσμους (π.χ. η ρουμπρίκα «Όλου του κόσμου τα νέα και παράξενα» στα *Αθηναϊκά Νέα*). Τα μυθιστορηματικά πρόσωπα, ιδίως τα γυναικεία, παρουσιάζονται στον αναγνώστη με τα φυσικά τους χαρακτηριστικά και τον τρόπο οικειοποίησης του ιδιωτικού τους χώρου, αλλά

¹⁴ Παλαιολόγος 1937.

και του δημόσιου χώρου της πρωτεύουσας, που αποδίδονται και οι δύο αρκετά σχηματοποιημένοι, σε βαθμό που θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια σημειολογική γραμματική του χώρου. Το αστικό σαλόνι, σταθερά φωταγωγημένο όταν πρόκειται να φιλοξενήσει αστικά τελετουργικά όπως αρραβώνες, γάμους, επίσημα οικογενειακά γεύματα, τα τρία διαφορετικά μενού κάθε μέρα, τα πλούσια «ευρωπαϊκά» γεύματα, που περιλαμβάνουν παστίτσιο, συκωτάκια πουλερικών και όρνιθα μιλανέζα, χωρίς να λείπει και το απαραίτητο επιδόρπιο, το αυτοκίνητο, η μαρμάρινη ιδιόκτητη πολυκατοικία στο κέντρο της Αθήνας αλλά και η μονοκατοικία στο Ψυχικό, ο μήνας του μέλιτος στο εξωτερικό και οι μετακινήσεις στην εξοχή για τις διακοπές και τα μπαιν-μίζιτ, η αμφίεση των γυναικών που ακολουθεί τη μόδα, η συμμετοχή στην κοσμική ζωή της πόλης, στα εστιατόρια, τις θεατρικές παραστάσεις και τις διαλέξεις, αποτελούν τα επιμέρους στοιχεία που απαρτίζουν το habitus (κατά Bourdieu) του εκσυγχρονισμένου αστού στο προφίλ του βενιζελισμού, που τον ξεχωρίζει από τη λαϊκή τάξη αλλά και από τους κατοίκους της επαρχίας.¹⁵ Ο Αθηναίος διακρίνεται σαφώς από τον μη Αθηναίο: υπάρχουν αθηναϊκά βαπτιστικά ονόματα, αθηναϊκοί τύποι γυναίκας, αθηναϊκά χτενίσματα και ενδύματα, σπίτια με αθηναϊκή φυσιογνωμία και επίπλωση. Η επαρχία εκπροσωπείται είτε από φοιτητές που φτάνουν στην πρωτεύουσα και γρήγορα εξαθηναϊάζονται είτε από υπηρέτριες που διαφθείρονται, είτε από κάποιους συμπαθείς τύπους προς τους οποίους ο ήρωας, ο αφηγητής και ο αναγνώστης επιφυλάσσουν μια εθνολογικού ενδιαφέροντος συγκαταβατική ματιά, για το φολκλόρ και τη γραφικότητά τους. Η ίδια συγκαταβατική ματιά, κοινωνιολογικού τώρα περιεχομένου, στρέφεται και προς τη λαϊκή τάξη, που αντιπροσωπεύεται κατά πλειοψηφία από τις υπηρέτριες και τις περιπέτειές τους.

Χρήστες της πόλης τους και των προνομίων του αισιόδοξου εκσυγχρονισμού που παρέχει η πρωτεύουσα, οι ήρωες του Ξενόπουλου είναι κατά μία έννοια και χρήστες του εντύπου που τους γεννά. Δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου είναι ρητή η αναφορά στην επικαιρότητα της εφημερίδας, π.χ. ένα εστιατόριο ανοίγει και λίγες ημέρες/ κεφάλαια μετά οι ήρωες γευματίζουν εκεί, ένα θέμα, όπως τα περί του αναγκαίου ή μη της μητρότητας από τη σύγχρονη γυναίκα γίνεται ο προβληματισμός της ηρωίδας στις επόμενες συνέχειες του μυθιστορήματος, το προϊόν που διαφημίστηκε στη δεύτερη σελίδα καταναλώνεται στη μυθοπλασία της τρίτης σελίδας. Πέρα από αυτές τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις όπου θα λέγαμε ότι τα πρόσωπα μιας ρουμπρίκας κλείνουν το μάτι στα πρόσωπα της άλλης, με όλες τις λαβυρινθώδεις διαδρομές της αφηγηματολογίας από τη διακειμενικότητα στη μετάληψη και την αυτοαναφορικότητα, που θα έδιναν πολλή δουλειά στον Genette, οι στήλες των

¹⁵ Μαυρογορδάτος 1988, Τζόκας 2002.

εντύπων, χωρίς βέβαια να υποστηρίζουμε ότι αυτό γίνεται συνειδητά, φαίνεται πως αντιστοιχούν σε πρόσωπα και μυθιστορηματικές καταστάσεις: η στήλη της μόδας ή η κοσμική στήλη είναι η στήλη των ελεύθερων αστών νεανίδων και νεαρών του Ξενόπουλου, ενώ, αφού παρουσιάζονται συνήθως ως καταναλωτές και λογοτεχνίας και πολιτισμού γενικότερα μέσα στη μυθοπλασία, ίσως πρέπει να διαβάσουν και τη στήλη των θεατρικών παραστάσεων και τη στήλη της πνευματικής κίνησης που ενημερώνει για τις νέες κυκλοφορίες βιβλίων. Το αστυνομικό δελτίο πάλι, με τα οικογενειακά δράματα τιμής, τις απαγωγές ή τις δολοφονίες, συνδέεται περισσότερο με τις κοπέλες των λαϊκών στρωμάτων, μοδιστρούλες, υπηρέτριες ή θεατρίνες, των οποίων οι ιστορίες τροφοδοτούν αυτή τη στήλη.

Εξάλλου, ο λόγος περί της γυναίκας, φεμινιστικός και μη, αποτελεί ένα επίσης χαρακτηριστικό παράδειγμα της ανατροφοδότησης λογοτεχνικού και δημοσιογραφικού πεδίου, με την επιπρόσθετη ιδιαιτερότητα ότι για το θέμα αυτό ο Ξενόπουλος δείχνει να έχει εκουσίως προσαρμόσει τον λόγο του στον λόγο του εντύπου με το οποίο συνεργάζεται. Εκτός από τις θεματικές του ευρύτερου κοινωνικού λόγου (με την έννοια του *discours social* κατά τον Angenot ή του *interdiscours* κατά την Amossy)¹⁶ για τα γυναικεία ζητήματα, και σε μια εποχή έντονης φεμινιστικής δράσης¹⁷, στα μυθιστορήματα του Ξενόπουλου απαντώνται χαρακτηριστικές λέξεις-κλειδιά που αντιστοιχούν στην ορολογία και τη θεματολογία των συγκεκριμένων περιοδικών και εφημερίδων που τον δημοσιεύουν. Αυτό γίνεται περισσότερο σαφές στα μυθιστορήματα που δημοσιεύονται στα γυναικεία περιοδικά *Εύα* και *Σφαίρα*: θέματα και όροι όπως *χειραφέτηση*, *μοντέρνα*, *μοντερνισμός*, *μοιχεία*, *γκαρσονιέρα*, *διαζύγιο*, *γάμος*, μεταπηδούν από τη μια στήλη στην άλλη και καταλήγουν στο μυθιστόρημα, όπου φέρονται είτε από την αφήγηση, είτε από τα πρόσωπα, είτε εντάσσονται στην πλοκή του έργου. Είναι η εποχή της μόδας της παρθενορραφής και της διεκδίκησης της άρσης της διπλής ηθικής (πολυγαμία για τον άντρα, μονογαμία για τη γυναίκα), της συζήτησης περί του «εταιρισμού» (που λίγο ως πολύ αντιστοιχεί στις σεξουαλικές σχέσεις εκτός γάμου), η εποχή της αρθρογραφίας και των μονογραφιών της συντηρητικής γυναικολόγου Άννας Κατσίγρα, που συνομιλεί και κάποτε διαπληκτίζεται με τον προοδευτικό Ξενόπουλο. Και βέβαια, ο Μεσοπόλεμος είναι η περίοδος της συζήτησης περί της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, της διάδοσης των θεωριών του Freud, οι οποίες μεταφράζονται, προσαρμόζονται, εκλαϊκεύονται από λόγιους και γιατρούς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό του Νίκου Δρακουλίδη

¹⁶ Ο όρος *discours social* σύμφωνα με τον Angenot 1989: 13-39 αντιστοιχεί σε ό,τι λέγεται και γράφεται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, καθορίζοντας με τη σειρά του αυτό που μπορεί να γραφτεί, να ειπωθεί και να κυκλοφορήσει σε μια κοινωνία. Η Amossy (2000 και 2010) υποστηρίζει τον όρο *interdiscours* και *interdiscursivité* έναντι του μαρξιστικών αποχρώσεων *discours social*.

¹⁷ Αβδελά-Ψαρρά 1985.

(=Αγγελου Δόξα), που γράφει στη *Νέα Εστία*¹⁸, επιθεώρηση που παραχώρησε αρκετό χώρο στην παρουσίαση των θεωριών του «σεξουαλισμού» ή «φυλετισμού» της ψυχαναλυτικής σχολής, τουλάχιστον επί διεύθυνσης Ξενόπουλου (1927-1934).

Οι γυναίκες του Ξενόπουλου κυμαίνονται ανάμεσα σε χειραφέτηση και πίστη στην παραδοσιακή θέση του αδύνατου φύλου στην ελληνική κοινωνία της εποχής, και πάλι διακρίνονται σε αστές και σε γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων. Οι πρώτες έχουν το προνόμιο μιας αρκετά μεγάλης ελευθερίας στις σχέσεις τους με τους άντρες, ιδίως ως προς το θέμα της τιμής. Έχουν την πολυτέλεια που τους παρέχει η κοινωνική τους θέση ώστε να μην χρειάζεται να περιφρουρήσουν την παρθενική τιμή τους, σπάνια πρωταγωνιστούν σε δράματα, δεν αυτοκτονούν και κυρίως έχουν στην εξουσία τους ένα ανατρεπτικό μέσο: το γέλιο και την ειρωνεία με την οποία αντιμετωπίζουν το άλλο φύλο.¹⁹ Σχεδόν αποτελούν τη μυθιστορηματική αποκρυστάλλωση κατηγοριών γυναικών τις οποίες περιγράφει ο κοινωνιολογικός ή ο ιατρικός λόγος της εποχής: άλλες μοιάζουν με τις «κούκλες των σαλονιών με την επιφανειακή διακοσμητική μόρφωση» για τις οποίες κάνει λόγο η Μαρία Σβώλου²⁰, άλλες θυμίζουν τις γυναίκες της «γλεντοκοπούσας πλουτοκρατίας με τα μασκαρεμένα μούτρα και κοκοτοειδή την παράστασιν» για τις οποίες γράφει η Κατσίγρα²¹, άλλες πάλι είναι τα πρότυπα «νοικοκυροκόριτσα» της μέσης τάξης, στα οποία απευθύνεται η Κατσίγρα και που παρουσιάζονται στον δημόσιο λόγο της εποχής ως ο αποδεκτός μέσος όρος. Δεν λείπουν και κάποιες νύξεις στη γυναικεία ομοφυλοφιλία: «αγοροκόριτσα», «ανδρογυναίκες», «γκαρσόνες» και «εκφυλίδια», σύμφωνα με το δημοσιογραφικό λεξιλόγιο, κάνουν δειλά την εμφάνισή τους σε μια εποχή που η απήχηση της *Garçonne* του Victor Margueritte (1922) συνεχίζει μέσα από τις κινηματογραφικές και θεατρικές της εκδοχές, σε βαθμό που να καθίσταται πλέον κλασικό θέμα και τύπος του δημοσιογραφικού λόγου, ενώ η επιτυχία της ταινίας *Mädchen in Uniform* της Leontine Sagan (1931), που μεταφράζεται ως «Παρθένες με στολή», μεταφέρεται στην Ελλάδα και η ηρωίδα της *Αυγής της ζωής* (1937) πηγαίνει στον κινηματογράφο για να τη δει²².

Κι αν ως προς τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις τα πρόσωπα των μυθιστορημάτων του Ξενόπουλου παραμένουν στα όρια μιας κοινώς αποδεκτής για την εποχή «κανονικότητας», ως προς την ψυχική τους υγεία συχνά ξεπερνούν τα όρια, παρουσιάζοντας ασθένειες που είτε αποτελούν απολιθώματα του ιατρικού και ψευδο-ιατρικού λόγου άλλων

¹⁸ Δόξας 1930.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά τα μυθιστορήματα *Αρ.*, *Γκ.*, *Δλ.*, *Φ.*, *Ψ*.

²⁰ Σβώλου 1929.

²¹ Κατσίγρα 1932.

²² Ξενόπουλος *Πα.*, Μελάς 1933d, Ξενόπουλος 1923, 1933.

εποχών, είτε αποτελούν την τελευταία λέξη της μόδας. Έτσι, άλλα πρόσωπα πάσχουν αναχρονιστικά από τη λυπομανία του Jean Etienne Esquirol ή τον εκφυλισμό του Max Nordau, άλλα πάλι βρίσκονται στην καρδιά της επικαιρότητας και της διάδοσης της ψυχανάλυσης και της ψυχιατρικής στην Ελλάδα²³, παρουσιάζοντας συμπτώματα νευρασθένειας, ή ψύχωσης με βαθύτερα σεξουαλικά αίτια, οπότε και βρίσκουν καταφύγιο στη σικ νευρολογική κλινική στα Πατήσια, που προφανώς αποτελούσε ένα είδος ασύλου (με την κυριολεκτική και τη μεταφορική έννοια) και κοσμικού εντευκτηρίου για τα μέλη της αστικής τάξης.²⁴ Σχετικά με την εύθραυστη ψυχική υγεία είναι και δύο άλλα θέματα, διαχρονικά και κλασικά, η αυτοκτονία, που επανέρχεται στη μόδα κατά τον Μεσοπόλεμο και καθίσταται αντικείμενο ειρωνείας και χλευασμού από τους χρονογράφους²⁵, και ο πνευματισμός, με αποχρώσεις τής επίσης διαχρονικής και πάντα επίκαιρης υστερίας. Μετά τις κοσμικές πνευματιστικές συνεδριάσεις στα φιλολογικά σαλόνια του 19ου, στις οποίες είχε συμμετάσχει και ο νεαρός τότε Ξενόπουλος και στις οποίες αναφέρεται συχνά μέσα από τις αθηναϊκές επιστολές του Φαίδωνος²⁶, το υπερπέραν επανέρχεται στην επικαιρότητα κατά τη δεκαετία του '20, με το επιστημονικό κύρος του γιατρού και λογοτέχνη Άγγελου Τανάγρα και της Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών που ιδρύει.²⁷ Ο Τύπος γοητεύεται από την προσωπικότητά του και του δίνει συχνά τον λόγο σχετικά με ζητήματα παραψυχολογίας: όροι όπως *εκτόπλασμα, τηλεκινησία, διόραση, ψυχοβολία, μέντιουμ, αναγελαστικά πνεύματα* κλπ., γίνονται της μόδας, ενώ δεν λείπουν τα ρεπορτάζ για τις τηλεπαθητικές συνεδριάσεις Αθηνών-Βερολίνου και τις ομάδες γυναικών που χρησιμοποιούνται ως *μεσάζουσες* μεταξύ του κόσμου των νεκρών και των ζωντανών. Το αστυνομικό δελτίο βρίθει από αναφορές στο φαινόμενο των πετροβολημένων από φαντάσματα σπιτιών παντού ανά την Ελλάδα, ενώ ο Τανάγρας καλείται να δώσει τη γνώμη του ως σύμβουλος για θέματα που μέχρι τότε απασχολούσαν τις στήλες της αλληλογραφίας των αναγνωστών για «ζητήματα καρδιάς» (π.χ.: «Ο έρωτας θεραπεύεται διά της υποβολής; Απαντά ο κ. Τανάγρας») ή τη στήλη της εκλαϊκευμένης εγκυκλοπαίδειας, ή ακόμα την κοσμική στήλη, αφού και η αστική τάξη της πρωτεύουσας συμμετέχει στις «επιστημονικές» συναντήσεις και διαλέξεις του γιατρού-ποιητή. Κάποια από αυτά τα ζητήματα εντάσσονται και στα μυθιστορήματα του Ξενόπουλου, που έχοντας αφιερώσει στο θέμα τα *Πνεύματα*, ενσωματώνει σκόρπιες αναφορές στην

²³ Ανδρούτσος 1931, Κουρέτας 1928, Ατζινά 2004, Πλουμπίδης 1995.

²⁴ *N., NtE., Πν., Ζη.*, δειγματοληπτικά. Για την ιδιωτική κλινική, πιθανόν του Σ. Βλαβιανού, βλ. Πλουμπίδης 1995: 211-219.

²⁵ Τμς 1926, Μελάς 1933b, 1933c, Ψαθάς 1940.

²⁶ Ξενόπουλος 1907, 1922.

²⁷ Νιρβάνας 1933, Τανάγρας 1937, 1955.

τηλεπάθεια και τις υστερικές διαστάσεις της στο σύνολο της μυθιστορηματικής του παραγωγής.

Πολλά ακόμα στοιχεία θα μπορούσαν να προστεθούν για την τεκμηρίωση του ερμηνευτικού σχήματος της λογοτεχνίας του Τύπου που προτείνουμε, για τον πρόσθετο λόγο ότι η περίπτωση του πολυγράφου και πολυδιάστατου-πανταχού-παρόντος Ξενόπουλου παρουσιάζει και επιπλέον γοητευτικές ιδιαιτερότητες, όπως είναι η ανακύκλωση των πολλαπλών ιδιοτήτων του (κριτικός, παιδαγωγός, θεατρικός συγγραφέας, κλπ.) μέσα στο δημοσιογραφικό και λογοτεχνικό πεδίο, ανακύκλωση που ακριβώς αποδεικνύει και την περιορισμένη αποτελεσματικότητα της ακαδημαϊκής διάκρισης μεταξύ των δύο αυτών κόσμων, τουλάχιστον για τον 19ο και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στην Ελλάδα.

Ας περιοριστούμε σε ορισμένα βασικά συμπεράσματα:

Ο Τύπος αποτελεί διεθνώς, επομένως και στην Ελλάδα, τη μήτρα της διαμόρφωσης και της οργάνωσης του δημόσιου λόγου στον οποίο κινείται, διακινείται και εξελίσσεται και ο λογοτεχνικός λόγος, συνεπώς οι διακρίσεις μεταξύ λογοτεχνίας και μη λογοτεχνίας, και πολύ περισσότερο μεταξύ ποιοτικής και μη λογοτεχνίας, έτσι όπως διαμορφώθηκαν κυρίως για τις ανάγκες του ακαδημαϊκού και σχολικού συστήματος, πρέπει να αναθεωρηθούν. Χώρος φαντασιακής αλλά και, σε ό,τι αφορά τον περιορισμένο ελληνικό χώρο του δημοσιογραφικού πεδίου της μικρής προπολεμικής Αθήνας, πραγματικής διαπροσωπικής συνάντησης λογοτεχνών και δημοσιογράφων, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε από κοινού *δημοσιολόγους*, ο Τύπος αποτελεί την κοινή πηγή μυθοπλαστικού και αναφορικού λόγου που από κοινού διαμορφώνουν την αστική συνείδηση του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα. Μέσα από μια φαντασιακή αυτή τη φορά συνάντηση των αναγνωστών από τις σελίδες της εφημερίδας και του περιοδικού, και μέσα από μια λογοτεχνία, αν όχι «παρηγορητική», κατά Gramsci και Eco, πάντως με σαφώς συμφιλιοτική των τάξεων διάθεση (με εξαίρεση τους *Πλούσιους και Φτωχούς* τα κοινωνικά στρώματα δεν συγκρούονται στο έργο του Ξενόπουλου), η εφημερίδα και η λογοτεχνία διαδίδουν και εντέλει επιβάλλουν στον αναγνώστη την αστική ταυτότητα, λειτουργώντας επομένως παιδαγωγικά. Ο αναγνώστης των μυθιστορημάτων διδάσκεται την αστικότητα από τον παιδαγωγό Ξενόπουλο της *Διάπλασεως των Παίδων*, ο οποίος προβάλλει ένα πρότυπο ταυτότητας, με τον ίδιο τρόπο που αντίστοιχα π.χ. δίνει κανονιστικά τον ορισμό του καλού Διαπλασόπουλου μέσα από τις σελίδες του περιοδικού²⁸ ή υποβάλλει την εικόνα του σωστού αναγνώστη (και του σωστού αναγνώστη του) μέσα από τη *Νέα Εστία*. Έτσι, εκτός από το γεγονός ότι οι μεμονωμένες κοπερνίκειες

²⁸ *Η Διάπλασις των Παίδων*, 29/33, 16.7.1922, σ. 260.

ανακαλύψεις άγνωστων έργων παύουν να δημιουργούν εκπλήξεις και υπέρμετρους ενθουσιασμούς, ερμηνεύονται διαφορετικά οι σχηματοποιήσεις, απλοποιήσεις και άλλες αμαρτίες της λογοτεχνίας ευρείας κατανάλωσης, αλλά επιπλέον αναδιαμορφώνεται και το ίδιο το corpus της ελληνικής λογοτεχνίας, πέρα από την καθησυχαστική και εύχρηστη ιεραρχία του Κανόνα και των θεραπειών Του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΒΔΕΛΑ Έφη, ΨΑΡΡΑ Αγγέλικα (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*, Αθήνα, Γνώση.

ΑΜΙΛΗΤΟΥ Ευτυχία (2003), «Αποσπάσματα κριτικού και αυτοκριτικού λόγου στα μυθιστορήματα του Γρ. Ξενόπουλου», σ. 217-246 στο: *Γρηγόριος Ξενόπουλος. Πενήντα χρόνια από το θάνατο ενός αθανάτου (1951-2001)*, Πρακτικά συνεδρίου 28-29.11.2001, Αθήνα, ΕΛΙΑ.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ Χρήστος (1931), *Η ψυχολογία του Freud (ψυχοανάλυσις) εξεταζομένη κατά τας θεμελιώδεις αυτής δόξας*, Αθήνα, Αλευρόπουλος και Σια.

ΑΤΖΙΝΑ Λένα (2004), *Η μακρά εισαγωγή της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας/Τρίαψις λόγος Β.

ΔΟΞΑΣ Άγγελος (1930), «Ο σεξουαλισμός και η ποίηση», *Νέα Εστία*, 93, σ. 1154-1157.

ΚΑΤΣΙΓΡΑ Άννα (1932), *Επιστήμη και κομμουνισμός*, Αλεξάνδρεια, Έρευνα.

— (1933;), *Ερως-Γάμος*, Αθήνα, Γκοβόστης.

— (1936), *Σεξουαλική διαπαιδαγώγησις για το ανώτερο κορίτσι*, Αλεξάνδρεια, Έρευνα.

ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1928), «Η ψυχανάλυσις. Ψυχολογία του ασυνειδήτου», *Ελληνική Ιατρική*, 3, ανάπτυπο.

ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γιώργος Θ. (1988), «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός», σ. 9-19 στο: ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γιώργος Θ., ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χρήστος, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

ΜΕΛΑΣ Σπύρος (1933a), «Αδιακρίσιες», *Αθηναϊκά Νέα*, 7.1.1933, σ. 1.

— (1933b), «Θύματα», *Αθηναϊκά Νέα*, 20.1.1933, σ. 1.

— (1933c), «Αναχωρήσεις», *Αθηναϊκά Νέα*, 31.1.1933, σ. 1.

— (1933d), «Κυνισμοί», *Αθηναϊκά Νέα*, 19.3.1933, σ. 1.

ΝΙΡΒΑΝΑΣ Παύλος (1933), «Ψυχικές έρευνες», *Νέα Εστία*, 149, σ. 236-237.

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος (1907), «Πνευματιστικά αναμνήσεις», *Αθήναι*, 14.10.1907, σ. 1.

- (1915), «Δυστυχισμένα κορίτσια», *Εφημερίς*, 30.3.1915, σ. 1.
- (1922), «Τα πνεύματα... συναντώνται», *Η Διάπλασις των Παίδων*, 29/18, σ. 140.
- (1923), «Η ανδρογυναίκα», *Εύα*, 2, 11.2.1923, σ. 3.
- (1933), «Η αφομοίωσις των φύλων», *Αθηναϊκά Νέα*, 8.5.1933, σ. 1.
- ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π. (1937), «Εις αναζήτησιν της παληάς Αθήνας», *Αθηναϊκά Νέα*, 10-11, 13-14, 16-17, 21-22, 25.9.1937.
- ΠΛΟΥΜΠΙΔΗΣ Δημήτρης Ν. (1995), *Ιστορία της ψυχιατρικής στην Ελλάδα. Θεσμοί, ιδρύματα και κοινωνικό πλαίσιο 1850-1920*, Αθήνα, Εξάντας/Τρίαμης λόγος.
- ΤΑΝΑΓΡΑΣ Άγγελος (1937), *Η χρησιμοποίησις των ψυχικών φαινομένων εις την εγκληματολογία*, Αθήνα, Εταιρεία ψυχοφυσιολογίας (Ψυχικών Ερευνών).
- (1955), *Η επιστημονική μου διαθήκη*, Αθήνα.
- ΣΒΩΛΟΥ Μαρία (1929), «Διακοσμητική μόρφωση», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, Ε/87, σ. 1-2.
- ΤΖΟΚΑΣ Σπύρος (2002), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Η οικοδόμησις του αστικού κράτους*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- ΤΜΣ (1926), «Η ταινία εις την ζωήν», *Έθνος*, 17.4.1926, σ. 1.
- ΨΑΘΑΣ Δημήτρης (1940), «Ο αυτόχειρ», *Αθηναϊκά Νέα*, 31.3.1940, σ. 2.
- AMOSSY Ruth (1991), *Les idées reçues. Sémiologie du stéréotype*. Paris, Nathan.
- (2000), *L'argumentation dans le discours. Discours politique, littérature d'idées, fiction*, Paris, Nathan.
- (2010), « La “socialité ” du texte littéraire. De la sociocritique à l'analyse du discours : l'exemple de l'Acacia de Claude Simon », p. 115-133 in : GLINOER Anthony (2009).
- ANGENOT Marc (1989), *1989. Un état du discours social*, Québec, Le Préambule.
- ANDERSON Benedict (1983), *Imagined communities. Reflection on the origin and spread of nationalism*, London, Verso.
- CACHIN Marie-Françoise (et al.) (2007), *Au bonheur du feuilleton. Naissance et mutations d'un genre (États-Unis, Grande-Bretagne, XVIIIe-XXe siècles)*, Paris, CREAPHIS.
- CAMBRON Micheline, LÜSEBRINK Hans-Jürgen (2000), « Presse, littérature et espace public : de la lecture et du politique », *Études Françaises*, 36,3, p. 127-145.
- COUÉGNAS Daniel (1992), *Introduction à la paralittérature*, Paris, Seuil.
- (2001), *Fictions, énigmes, images*, Limoges, Pulim.
- ECO Umberto (1964), *Apocalittici e integrati*, Milan, Bompiani.
- GLINOER Anthony (2009), *Carrefours de la sociocritique*, TEXTE, 45/46.

HABERMAS Jürgen (1962), *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Paris, Payot (1993).

KALIFA Dominique, VAILLANT Alain (2004), « Pour une histoire culturelle et littéraire de la presse française au XIXe siècle », *Le Temps des Médias*, 2, p. 197-214.

MIGOZZI Jacques (dir.) (1997), *Le roman populaire en question(s)*, Limoges, Pulim.

MIGOZZI Jacques (2005), *Boulevards du populaire*, Limoges, Pulim.

MOIRAND Sophie (2007), *Les discours de la presse quotidienne. Observer, analyser, comprendre*, Paris, PUF.

MOUILLAUD Maurice, TÉTU Jean-François (1989), *Le journal quotidien*, Lyon, PUL.

PINSON Guillaume (2010), « Imaginaire des sociabilités et culture médiatique au XIXe siècle », *RHLF*, 3, p. 619-632.

THÉRENTY Marie-Ève (2003), *Mosaïques. Être écrivain entre presse et roman (1829-1836)*, Paris, Champion.

— (2007), *La littérature au quotidien. Poétiques journalistiques au XIXe siècle*, Paris, Seuil.

THÉRENTY Marie-Ève (dir.) (2007), *L'œuvre-monde au XIXe siècle, Romantisme*, 136.

THÉRENTY Marie-Ève, VAILLANT Alain (2001), *1836. L'An I de l'ère médiatique. Analyse historique de La Presse de Girardin*, Paris, Nouveau Monde.

THÉRENTY Marie-Ève, VAILLANT Alain (dir.) (2004), *Presse et plumes. Journalisme et littérature au XIXe siècle*, Paris, Nouveau Monde.

THIESSE Anne-Marie (2010), « Rôles de la presse dans la formation des identités nationales » p. 127-137 in : THÉRENTY Marie-Ève, VAILLANT Alain (dir.), *Presse, nations et mondialisation au XIXe siècle*, Paris, Nouveau Monde.

VAILLANT Alain (2009a), « Invention littéraire et culture médiatique au XIXe siècle » p. 11-22 in : MOLLIER Jean-Yves, SIRINELLI Jean-François, VALLOTON, François (dir.), *Culture de masse et culture médiatique en Europe et dans les Amériques 1860-1940*, Paris, PUF.

— (2009b), « De la sociopoétique à la poétique historique », p. 81-98 in : GLINOER Anthony (2009).

— (2010), *L'histoire littéraire*, Paris, Armand Colin.

Συντομογραφίες

*Για λόγους συντομίας δεν παραθέτουμε την πλήρη βιβλιογραφική παραπομπή. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στη βιβλιογραφία της Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Γρηγόριος Ξενόπουλος», *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Θ, Αθήνα, Σοκόλης 1997 και στην ψηφιακή βιβλιογραφία του ΕΛΙΑ:

<http://www.elia.org.gr/Listing.fds?pageCode=05.04.01&tablePageID=37&pageID=117&langid=1>

Αρ. = *Αρραβωνιασμένοι στα ψέματα*, 1941
Γκ. = *Ο γιος μου κι η κόρη μου*, 1921
Δλ. = *Δίλημμα*, 1938
Ζη. = *Ζήλεια χωρίς αγάπη*, 1939
Πα. = *Παυλίνα*, 1933
Πν. = *Πνεύματα*, 1930
Μο. = *Μοντέρνα οικογένεια*, 1926
Ν. = *Ο γάμος του Νάσου*, 1932
ΝτΕ. = *Η νύχτα του εκφυλισμού*, 1926
Τει. = *Αφού έρριξε τα τείχη*, 1934
Τρ. = *Η τρίμορφη γυναίκα*, 1917
Φ. = *Φωτεινή*, 1942
Χτ. = *Χωρίς τίποτα*, 1931
Ψε. = *Η ψεύτρα*, 1936